

ФУНКЦІЇ ДІАЛЕКТНИХ ЕЛЕМЕНТІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Незаперечний факт, що українська література – це унікальне світове культурне явище. Однією з особливостей є багатство джерел, які живлять її впродовж століть. П. Ю. Гриценко в статті, присвяченій творчості Михайла Стельмаха, слушно зауважує: „Турбуленціям часу здатні протистояти лише тексти самого автора, особливо автентичні, не редаговані на догоду кон'юктури: їх читання, вникання в художню сутність на тлі мінливих соціальних і культурних умов та естетичних парадигм відвіює половину від добірного зерна творчості...” [1, с. 12].

Проблеми функціонування діалектизмів у мові художньої літератури тривалий час перебувають у полі зору вітчизняних мовознавців (праці Ф. Т. Жилка [4], Б. В. Кобилянського [8], І. І. Ковалика, І. Г. Матвіяса (серія розвідок) [11–14] та ін., серед сучасних досліджень варто назвати розвідки П. Ю. Гриценка, Василя і Валентини Грешуків, С. Я. Єрмоленко, Б. О. Коваленка, Т. В. Ткаченко, О. Г. Тулузакової, В. А. Чабаненка та інших лінгвістів.

Наразі використання діалектизмів у художньому творі можна розглядати як вплив діалектів на літературну мову, що може відбуватися й на тлі контакту між літературною мовою та діалектом у межах писемного художнього тексту, який містить елементи обох форм мови, – зауважує Л. Е. Калнинь [7, с. 58]. Писемна фіксація діалектизмів сприяє зосередженню уваги на них, отже, виникає потреба зрозуміти діалектизм, усвідомити мотиви його включення до тексту [7, с. 59].

І. Г. Матвіяс зазначає, що лексичні діалектизми найчастіше вжито в мові художньої літератури як синоніми до наявних у літературній мові лексем. Зазвичай вони стають засобом відтворення колориту певної місцевості, індивідуалізації мови персонажів тощо, напр., *коцюба* ‘кочерга’, *гальба* ‘кухоль’, *бинда* ‘стрічка’ (у статті автор покликається на такі матеріали: Бевзенко А. Т. Діалектні слова-синоніми та їхні стилістичні функції / А. Т. Бевзенко // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови : тези доп. – Ужгород, 1978. – С. 138. – І. Н.). Семантико-стильові синоніми діалектного походження в літературній мові виконують ідеографічно-уточнювальну та експресивну функції (напр., *зарінок* ‘пологий берег річки, вкритий рінню’, *бучкувати* ‘бити’, *бокувати* ‘ухилитися від чого-небудь’ тощо). Проте більш або менш доречне введення діалектної лексики в мову художнього твору завжди залежить від таланту й мовної майстерності письменника [11, с. 43].

Удало вживає діалектизми у своїх творах Михайло Стельмах. Н. Г. Сидяченко, аналізуючи творчість цього майстра слова, визначила джерела мови письменника, якими є фольклор, подільська говірка, розмовні й просторічні компоненти та загальнолітературна мова. Авторка розвідки акцентує увагу на тому, що „Михайло Стельмах зображав не абстрактне сільське життя, а локалізоване на теренах його батьківщини – Поділля. Ця локалізація дає себе відчутти і через мову – говіркові, здебільшого лексичні, елементи”. Деякі слова пояснено у виносках, але більшість з них „органічно вплітається в мову автора й персонажів”, тобто подільська говірка „створює відчутний колорит” ідіолекту митця [17, с. 23, 26].

Високо оцінив мовотворчість українського класика П. Ю. Гриценка, який наголосив на тому, що Михайло Стельмах у своїх творах „використав величезну кількість слів специфічних, малознаних, а то й *діалектно обмежених* (виділення наше – І. Н.), що словолоду його текстів притаманна широка епітетика і власне авторська неповторна метафорика, алюзивність та обігрування сталих, інколи фольклорно-предковічних зворотів, карбування словесних образів”. Важливо, що цей огром мовної інформації автор носив у собі, ці мовні осягнення автора здобуто без опертя на словники [1, с. 13].

Завдання статті вбачаємо в тому, щоб на матеріалі творів сучасних письменників з'ясувати функції діалектних елементів в українському художньому дискурсі кінця ХХ – початку ХХІ століть.

Передусім критиків хвилює питання кількості діалектизмів у художньому творі. Про це Б. В. Кобилянський свого часу зауважував, що діалектизмів у різних творах художньої літератури може бути більша або менша кількість, однак завжди правильне почуття реальної міри вказує авторові ту межу, за яку він не повинен виходити [8, с. 37].

Питання про функції діалектних одиниць у художньому дискурсі нашої доби потребує окремого вивчення. Не випадково С. Я. Єрмоленко в студії, присвяченій говірковому багатству сучасної української прози, простежуючи відмінності у використанні діалектних елементів у творах різних жанрів і в різних ідіостилях сучасних українських митців слова, звертає увагу на те, що в мові художньої літератури діалектизми виконують **комунікативну, етнографічну та експресивно-виражальну функції**. При цьому їх кваліфікують залежно від характеру лексичних номінацій, наявності чи відсутності загальнолітературних відповідників до введених діалектних назв. Розмовні елементи також сприяють відтворенню природного колориту спілкування людей, які живуть на території поширення певного діалекту [3].

Художньо-естетичний потенціал діалектизмів сприяє виробленню здатності в читача відчувати стильові й жанрові відмінності літературної мови та усвідомлювати різницю між літературною мовою й мовою художньої літератури, вони є суттєвим компонентом оцінки художнього дискурсу [3].

Прив'язаність зображених подій до соціального й територіального середовища характерна для роману Володимира Савовича Лиса „Століття Якова”, у якому письменник виявив себе майстром слова. В одному з інтерв'ю він, відповідаючи на питання про мову твору, наголосив, що це „стовідсотковий західнополіський діалект. Так говорять у Згоранах. Проте я не хотів писати всю книжку цією мовою, вона лише в живих діалогах героїв. Також я уникав полонізмів, а використовував саме ті діалектизми, які вживають на північному заході Полісся” [6]. Ця думка підтверджена майстерно виписаними партіями дійових осіб, які позначені індивідуальними особливостями, зумовленими місцевим мовленням, впливом російської мови на ідіолексикон та ін. Мова автора динамічна – від рафінованої літературної до промовистих описів, у яких удало використано діалектні елементи.

У нинішньому культурному дискурсі вживані письменником діалектизми є елементами художньо-естетичного освоєння дійсності. Зокрема, **функцію маркерів**, що репрезентують культурні традиції, побут, у творі В. Лиса виконують:

1. Реалістичне відтворення особливостей усного мовлення. З цією метою, напр., ужито субстантивованій прикметник *груба*:

– *Я груба* (вагітна), *Яську*.

– *Груба?*

– *Так. Вже понесла. Від тебе* [10, с. 32].

2. Позначення реалій, які є актуальними лише для жителів поліської глибинки, напр.: *Яків ішов і йшов, часом доходив до лісу, який тепер відсунувся далі од села, бо ж заболочені ліски, ружки, гайки з'їла меліорація* [Там само, с. 227]. Етнографізм *ружки* (ліс-острівець, урочище серед болота) ужито для позначення реалій, що є актуальними лише для жителів поліської глибинки.

3. Використання вузьколокальних дієслів для надання висловлюванню пейоративного значення: *Улянка теж підійшла до вінка. Торкнулася його плеча. – І як тобі цієї голубочки? Бач куди посагонили...*(йти швидко) [Там само, с. 136]; *Ольга посаганила* (посварила), *побушувала* [Там само, с. 59].

4. Уживання лексем на позначення їжі, хатнього начиння для реалістичного зображення побуту: *Їжею було кисле й свіжовидоєне молоко (в кого були корови), зрідка шкварки, себто печене сало, хліб, вмочений у тук* (розтоплений смалець), *сире ще рідше – яєчня, а найчастіше – картопля з рослинною олією, картопля з олією, в якій у сільській крамниці зберігалися оселедці, яку купували загоренські бідняки, картопля з цибулею й картопля, яку*

просто вмочали у сіль [Там само, с. 127–128]. Цей номен активно функціонує в поліських та західнополіських – *тук, тик* [СПГ, с. 214, 218; СЗГ, 2, с. 198, 213]; бойківських говірках – *тук* [СБГ, II, с. 305].

Уточнювальну функцію з метою реалістичного опису дійової особи виконують слова, уживані героями твору: *Вона осталася. Осталася й крок за кроком, день за днем почала перетворюватися із гордої, зманіженої, аліганцької* (інтелігентна, елегантна) красуні-шляхтянки на поліську селянку [10, с. 117].

Текстотворчу функцію діалектизмів реалізовано завдяки використанню власне лексичних діалектних явищ.

Як бачимо, письменник майстерно вживає засоби літературної мови, поєднані з доцільним уведенням у художній текст діалектних елементів.

Неперевершеним майстром використання діалектного мовлення в художній оповіді є Марія Матіос. У прозовому доробку письменниці діалектні особливості на різних структурних мовних рівнях стають органічною частиною її творчого стилю. Твори письменниці останнім часом усе частіше стають об'єктом дослідження (С. Я. Єрмоленко, Ж. В. Колоїз, Н. Б. Жмурко, М. Б. Яким, І. О. Ніколаєнко та ін.).

Доведено, зокрема, що текст „Солодкої Дарусі” насичений майстерними переходами „від книжної, літературно досконалої мови із чітким дотриманням загальноновживаних літературних норм до природних розмовних діалогів чи монологів, у яких нове стилістичне життя починають діалектизми. **Художньо-естетична функція** (виділення наше. – І. Н.) діалектизмів мотивована природою уснорозмовних конструкцій. Поодинокі вкраплення створюють локальний і часовий колорит індивідуальної оповіді [3]. Наявність діалектизмів у творах письменниці є стилістично виправданою, це сприяє відтворенню місцевого колориту та індивідуалізації мови персонажів: „... уміле оперування багатющим діалектним матеріалом допомогло реалістично змалювати життя і побут мешканців Черемошного, створити правдиві образи й деталі їхньої недалекої минувшини” [9, с. 116]; водночас „використання діалектної лексики дозволяє авторці відтворювати неперевершений колорит, збагачувати мову персонажів тощо” [16, с. 218]. Проте „мовний простір роману ... в міру насичений елементами буковинського говору з метою відтворення місцевого колориту, для характеристики героїв” [5, с. 91], „діалектизми ... виконують такі три основні функції: комунікативну, етнографічну й експресивну” [5, с. 87].

Письменники Східної Слобожанщини (Петро Біливода, Василь Голобородько, Іван Низовий, Василь Старун та ін.) у своїх творах активно використовують діалектні елементи, що є однією з особливостей їхнього ідіостилу. Діалектизми набувають у їхніх поезіях особливих функцій, передаючи емоції ліричних героїв, відображуючи душевний настрій та світобачення митця. Автори прагнуть глибше розкрити сутність художнього образу, тому намагаються передати все це зрозумілою й близькою мовою, у зв'язку з чим вони активно вживають діалектну лексику, напр.: *вимугикувати* ‘співати’ (Василь Старун), *близна* ‘рубець від рани’ (Василь Старун), *квічало* ‘кличало’ (Василь Старун), *пруг* ‘край чого-небудь’ (Василь Старун), *глевчик* ‘шмат глевкого хліба’ (Василь Старун), *лишиній* ‘зайвий’ (Іван Низовий), *допіру* ‘щойно’ (Іван Низовий), *прижебоніти* ‘створювати тихі, одноманітні звуки’ (Іван Низовий), *годки* ‘однолітки’ (Іван Низовий), *негодки* ‘старші за віком’ (Іван Низовий), *набалакати* ‘наговорити’ (Василь Голобородько), *не бовкнути* ‘не сказати чогось зайвого’ (Василь Голобородько), *кажеться* ‘здається’ (Петро Біливода), *сидю* ‘сиджу’ (Петро Біливода) тощо.

Отже, український художній дискурс кінця ХХ – початку ХХІ століття еволюціонує. Незмінними його елементами є діалектні явища лексичного рівня. Вони демонструють зв'язки кодифікованого літературного мовлення з діалектним, збільшують епітетику твору, актуалізують етнографічний складник, посилюють експресивно-виражальні можливості тексту. Письменники, які демонструють художньо-естетичне освоєння дійсності з допомогою локально вживаних елементів, творять культурний дискурс нової доби, зв'язок якого з ментальністю народу незаперечний.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у визначенні функцій діалектизмів у творах інших письменників сучасної доби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гриценко П. Турбуленції часу над материком Михайла Стельмаха / Павло Гриценко // Слово Просвіти : всеукр. культурол. тиждень. – 2012. – № 24(661). – С. 12–13.
2. Єрмоленко С. Я. Літературна мова – культивована форма національної мови / С. Я. Єрмоленко // Сьогодення українського мовного середовища : зб. наук. пр. / за ред. д-ра філол. наук, проф. Єрмоленко С. Я. і д-ра пед. наук, проф. Онкович Г. В. – К. : ІВО АПН України, 2008. – С. 54–67.
3. Єрмоленко С. Говіркове багатоголосся сучасної української прози [Електронний ресурс] / Світлана Єрмоленко // Українознавство : електрон. наук. фахове вид. / за ред. Петра Кононенка. – 2008. – № 1. – С. 195–205. – Режим доступу : www.ualogos.kiev.ua.
4. Жилко Ф. Т. Говори української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Рад. шк., 1958. – 172 с.
5. Жмурко Н. Ендемізи у романі Марії Матіос „Солодка Даруся” / Наталія Жмурко, Мирон Яким // Мовознавчі студії. Вип. 3 : Діалект у лінгвокультурологічному просторі (за матеріалами Міжнар. наук. конф. на пошану 100-річчя від дня народження проф. Гаврила Шила) / упоряд. : Л. Баранська, Н. Грицик, К. Іваночко та ін. – Дрогобич : Швидкодрук, 2010. – С. 84–92.
6. Інтерв'ю Володимира Лиса львівській газеті „Новий погляд”. – Режим доступу : www.pohlyad.com/indelex.php?id.
7. Калнынь Л. Э. Включение диалектизмов в художественный текст как разновидность контакта между диалектной и литературной формами русского языка / Л. Э. Калнынь // Вопросы языкознания. – 1998. – № 6. – С. 58–67.
8. Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова / Б. В. Кобилянський. – К. : Рад. шк., 1960. – 276 с.
9. Колоїз Ж. В. Діалектизи в романі Марії Матіос „Солодка Даруся” / Ж. В. Колоїз // Філологічні студії : Наук. вісн. Криворізь. держ. пед. ун-ту : зб. наук. пр. – Вип. 4. / редкол. : Ж. В. Колоїз (відп. ред.), П. І. Білоусенко, В. П. Олексенко та ін. – Кривий Ріг : Видав. дім, 2010. – С. 98–117.
10. Лис В. С. Століття Якова / Володимир Лис ; передм. О. Забужко. – Х. : Книжковий Клуб „Служб Сімейного Дозвілля”, 2010. – 240 с.
11. Матвіяс І. Г. Взаємодія діалектної лексики з лексикою української літературної мови / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 1985. – № 6. – С. 58–67.
12. Матвіяс І. Г. Відображення особливостей говорів у мові української художньої літератури / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2008. – № 6. – С. 3–12.
13. Матвіяс І. Відображення говорів у мові творів Леся Мартовича / Іван Матвіяс // Культура слова. – Вип. 73. – К. : Дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 80–84.
14. Матвіяс І. Г. Відображення гуцульського говору в мові творів Марка Черемшини / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2011. – № 2. – С. 14–18.
15. Ніколаєнко І. О. Функція діалектизму в художній прозі кінця XX – початку XXI століття / І. О. Ніколаєнко // V Междунар. Севастопольские Кирилло-Мефодиевские чтения : сб. науч. ст. – Севастополь : „Гит пак”, 2011. – С. 221–229.
16. Ніколаєнко І. Особливості функціонування лексичних діалектизмів у драмі Марії Матіос „Солодка Даруся” / Ірина Ніколаєнко // Мовознавчі студії. Вип. 3 : Діалект у лінгвокультурологічному просторі (за матеріалами Міжнар. наук. конф. на пошану 100-річчя від дня народження проф. Гаврила Шила) / упоряд. : Л. Баранська, Н. Грицик, К. Іваночко та ін. – Дрогобич : Швидкодрук, 2010. – С. 216–223.
17. Сидяченко Н. Г. Мовотворчість українських і польських письменників / Наталя Сидяченко. – К. : Дім Дмитра Бураго, 2009. – С. 22–33.

ДЖЕРЕЛА

- СБГ – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1–2.
СЗГ – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1–2.
СПГ – Лисенко П. С. Словник поліських говірок / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1972. – 260 с.

У статті розглянуто функції діалектних елементів у художніх текстах. На прикладах творів сучасних письменників (Марії Матіос, Володимира Лиса та ін.) доведено, що діалектизи є однією з визначних особливостей ідіолекту письменника; ці елементи художньо-естетичного освоєння дійсності творять культурний дискурс кінця XX – початку XXI століть.

Ключові слова: діалектизи, лексичні діалектизи, говірка, літературна мова, художній дискурс, ідіостиль.

The article highlights the question of functional aspect of dialect elements in literary works illustrated by the examples taken from the works of contemporary writers (Maria Matios, Volodymyr Lys etc.). The article states the functions of dialect vocabulary in the works of different genres and in the individual author's styles of modern writers, as well as the reasons that determine the usage of these substandard elements.

Key words: dialect vocabulary, lexical dialect words, patois, standard language, literary discourse, individual author's style.

УДК 811.161.2'282(477.86)

ЛЕКСИКА СЕЛА СТРИГАНЦІ ЯК ОБ'ЄКТ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ. Г. 3 (ГÓРЛИЧКО – ГРИМОТІТИ)

Мета статті – запропонувати нові підходи до лексикографічного опрацювання лексики сучасного мовлення мешканців одного села. Об'єктом дослідження обрано говірку села Стриганці Тисменицького (діалектне стриганецьке – *Тисменецького*) району Івано-Франківської області. У статті вміщуємо третю частину лексем, які починаються на літеру Г (ГÓРЛИЧКО – ГРИМОТІТИ).

Говірка міститься на південному заході наддністрянського діалекту. Село розташоване за 30 км від обласного центру – міста Івано-Франківськ (якщо їхати через *Рóшнів, Клубівці, Тісменицю*). Вважають, що воно засноване в 1624 році. Село значиться на карті французького інженера-картографа Левассера де Боплана з 1650 року. Сусіднє село *Рóшнів* – набагато давніше, у писемних пам'ятках згадується з 1387 року. Із Стриганцями сусідять також села *Дóвге, Поберéжжя* (діалектне стриганецьке – *Поберéжі*).

Структура словникової статті

Реєстрові слова подано великими літерами жирним шрифтом за українською абеткою. Після реєстрового слова у квадратних дужках наведено транскрипцію з обов'язковим позначенням наголосу та інших звукових особливостей лексеми. У мовленні стриганчан ненаголошений звук [e] звучить невиразно, часто наближаючись до [и] або [і]. Характерною особливістю говірки є те, що часто той самий мовець може вживати будь-яку із цих паралельних фонетичних форм. Тобто при вимові лексеми **селó** 'вид населеного пункту' можливі такі фонетичні варіанти: **селó** [се^лло], **силó** [си^лло], **силó** [си^лло]. Із цієї ж причини, указуючи на середній рід у словникових статтях, присвячених прикметникам і дієприкметникам, указуємо (в ненаголошеній позиції) через скісну риску подвійну вимову, наприклад: „**ГОЛОДНУВА́ТИЙ** [голодну'ватий], **-а, -e/-и**, *прикм.* Який тривалий час трохи недоїдає; який не наїдається досита”. Детальніше варіанти **-e/-и** не розшифруємо, хоча слід мати на увазі, що, окрім указаних, можливі ще проміжні варіанти: звук [e], наближений до [и], та звук [и], наближений до [e]. Знак наголосу у транскрипції ставимо перед наголошеним складом. Після квадратних дужок подано ремарки: для **іменника** – вказівка на закінчення родового відмінка однини, вказівка на рід (*ч., ж., с.*, при іменнику спільного роду – *сп. р.*); для **дієслова** – вказівка на частиномовну належність слова та на вид (*док., недок.*); для **прикметника** – вказівка на частиномовну належність. Прикметники подано у формі чоловічого роду, після того через коми вказано закінчення жіночого та середнього родів; для **інших частин мови** – вказівка на частиномовну належність. Якщо слово багатозначне, викладено всі відомі авторам значення лексеми. Ці значення відокремлено арабськими цифрами. Омоніми подано в окремих статтях із числовим позначенням індексу справа. Якщо реєстровим словом є вуличне прізвище, то у словниковій статті вказуємо основні похідні форми прізвище членів сім'ї, не розписуючи детально всі можливі варіанти антропонімоформул, у яких можуть уживатися ці основні форми. Докладніше про функціонування вуличних прізвище у Стриганцях див. [1; 2; 3]. Умовні скорочення подано окремим списком.

Г

ГÓРЛИЧКО [Горличко], **-а, ГÓРЛИЧКО** [Горли'чко], **-а, ГÓРЛЕЧКО** [Горле'чко], **-а, с., перев. дит.** (зменш.-пестл. до **ГÓРЛО**) гóрлечко.

ГÓРЛО [Горло], **-а, с. 1.** (у людини) горло: *Мій малий нахліповсі студéного пові́трі і застудів гóрло. 2. перен.* (верхня звужена частина посуду) горло.

ГОРЛОВÉ [Горло'ве], **-óго, субстант. прикм., с.** Те, що дуже спішне, що необхідно зробити, виконати негайно; термінове: (дружина до чоловіка) – *Йва́не, принесі́ води!* (Іванові